ОСОБА
У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

Олександр Музичко,
Едуард Петровський*

«Український комерсант, філантроп, патріот…»: репресований одеський комерсант Костянтин Трохимович Литвиненко (1875–1920)

У статті на основі документів колишніх радянських спецслужб реконструйовано біографію одеського комерсанта, бандуриста, мецената українського національного руху Костянтина Трохимовича Литвиненка, який був репресований більшовицькими каральними органами у 1920 р. Використано низку маловідомих актових та мемуарних джерел.

Ключові слова: український національний рух, політичні репресії, комерсант, реабілітація.

Заклик відомого українського мецената та громадсько-політичного діяча Є. Х. Чикаленка: *«Легко любити Україну до глибини душі, спробуйте любити її до глибини власної кишені»* на-

---

* *Музичко О.Є.* — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова; *Петровський Е.П.* — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

прикінці XIX – на початку XX ст. акцентував увагу окремих комерсантів на розвитку українського культурно-просвітницького руху. Однак на сьогодні лише провідні меценати потрапили в поле зору істориків: родини Терещенків, Симиренків, Яхненків, Є. Х. Чикаленко. Причиною не лише довголітня заборона на дослідження біографій репресованих громадян, але й традиція вивчати передусім політичних діячів чи видатних мислителів. До того ж, далеко не всі українські підприємці та меценати, подібно до Є. Х. Чикаленка, виходили на провідні ролі в національному русі. Це значно звузило джерельну базу дослідження їх діяльності, проте аж ніяк не применшило її значення. Власне, значення українських комерсантів-патріотів першою вповні зрозуміла більшовицька тоталітарна система, що репресувала їх нарівні з політичними та культурними діячами за звинуваченнями у «контрреволюційності» й «українському націоналізмі».

У цій статті втілено перший досвід реконструкції біографії одеського підприємця початку XX ст. Костянтина Трохимовича Литвиненка, який був, за визначенням тодішнього мемуариста, «однією з жертв ЧК — українським комерсантом, філантропом, патріотом і бандуристом»[1]. Після страти у 1920 р. цієї непересічної людини її так рішуче викреслили з історії, що ми позбавлені можливості навести бодай якусь історіографічну базу нашої статті. Натомість в українській діаспорі другої половини XX ст. колишні одесити Микола Костирко та Володимир Мошинський у спогадах зробили перші спроби воскресити образ К. Т. Литвиненка як українського патріота. Разом із надзвичайно важливими для нас спогадами онуки Костянтина Трохимовича — Наталії, підготовленими до друку співробітниками Одеського академічного центру, ці мемуари складають наративну частину джерельної бази статті. Нещодавно опубліковане листування А. В. Ніковського та Є. Х. Чикаленка містить яскраву характеристику одеського підприємця. Актові джерела презентують звіти одеських «Просвіти» та «Українського клубу», матеріали архівно-кримінальних справ К. Т. Литвиненка й інших членів одесь-

---

[1] *Костирко М.* Згадки про ієромонаха отця Микиту // Визвольний шлях. – 1967. – Кн. 1. – С. 105.

кої «Просвіти» 1920 р., частина з яких передані з архіву УСБУ в Одеській області до Державного архіву Одеської області (ф. Р-8065, оп. 2). На жаль, останні є дуже лаконічними та малоінформативними, хоча й дозволяють документально встановити обставини трагічного фіналу життя одеського комерсанта. Водночас особливістю всіх архівно-кримінальних справ є їх персоніфікація. Вони містять маловідомі та зовсім невідомі факти біографій, а також часто фіксують останні дні й години життя репресованих. Арешт та утримання під вартою можна розглядати як окремий (у багатьох випадках останній) період їх життя, який найбільш детально здатні розкрити саме архівно-кримінальні справи[2]. У нашому випадку вони є чи не єдиними носіями інформації про репресовану людину, ім'я якої було несправедливо викреслене з народної пам'яті й на багато десятиліть забуте. Таким чином, попри те, що наявні джерела поки що не дають підстав для відтворення докладної біографії К. Т. Литвиненка, вони дозволяють відновити основні етапи його життя та діяльності.

К. Т. Литвиненко.

Костянтин Трохимович Литвиненко народився у 1875 р. у Маньківці Київської губернії (*нині* — Черкаської обл.), у родині

[2] Див.: *Петровський Е.П.* Архівно-слідчі справи як джерело вивчення біографій репресованих у 1937–1938 роках // Філософські пошуки. – Вип. XVII/XVIII. – Л.; Одеса, 2004. – С. 651–658.

незаможних селян. У 1920 р. на допиті він свідчив, що мав лише домашню освіту[3]. Проте його донька згадувала, що вже у віці близько 40 років він почав займатися самоосвітою, зокрема вивчав алгебру з учителем математики, що приходив до його помешкання[4]. До Одеси він приїхав у 1895 р. із наміром пошукати щастя у комерції. Це місто з першої половини XIX ст. традиційно було значним торговельним центром[5].

За спогадами його дружини, шлях до статків був важким — виснажлива праця забирала всі сили. Одного разу після роботи він, гріючи руки над плиткою, заснув стоячи, опустивши долоні на розпечену поверхню, після чого на них назавжди залишилися опікові рубці. На початку XX ст. К. Т. Литвиненко вже працював прикажчиком у гастрономі на Садовій, 19 — у центрі Одеси. Тоді ж одружився з селянкою з Курської губернії Марією Костянтинівною, яка працювала покоївкою в одеського медика. У 1908 р. у родині народилася донька, а в 1911 р. — син. Марія Литвиненко, дарма, що була малограмотною, любила читати, відвідувала театри. Незабаром після весілля голова сімейства придбав на виплат магазин у свого хазяїна. За родинними спогадами, справи у крамниці йшли успішно, адже мешканці довколишніх вулиць вирізнялися заможністю, а поблизу був розташований Новоросійський університет, студенти якого також вчащали до К. Т. Литвиненка[6] . Марія Костянтинівна згадувала, що вони могли постукати пізно вночі, її чоловік підводився з ліжка й відпускав товар. Невдовзі крамниця К. Т. Литвиненка навіть почала конкурувати з магазином Дубиніна, розташованим на центральній вулиці Одеси — Дерибасівській. Про його популярність у місті промовисто свідчило те, що крамницю

---

[3] Державний архів Одеської області (*далі* – ДАОО), ф. Р-8065, оп. 2, спр. 13685, арк. 7.

[4] *Литвиненко Н.* Розстріляні у двадцятому // Реабілітовані історією: Одеська область. – Одеса, 2010. – Кн. 1. – С. 554.

[5] *Гончарук Т.* Одеса першої половини XIX ст. як економічний та культурний центр України // Одеська «Просвіта»: минуле, сучасне й майбутнє. – Одеса, 2006. – С. 44–45.

[6] *Литвиненко Н.* Розстріляні у двадцятому. – С. 554.

К. Т. Литвиненка знали всі одеські візники[7]. Торговець мав добру натуру, відрізнявся приязним ставленням до своїх працівників. У період між 1908 та 1911 рр. Костянтин Трохимович досяг статусу купця другої гільдії.

У 1917 р. через безлад у місті торгувати стало небезпечно, тому магазин на Садовій, 19 продали, а родина перебралася на Великий Фонтан, де К. Т. Литвиненко відкрив гастроном між 13-ю та 14-ю станціями. Серед постійних його клієнтів був письменник О. І. Купрін. У жовтні 1918 р. сім'я повернулася на Садову. К. Т. Литвиненко за 20 тис. крб. і товарами на 21 тис. купив в А. Я. Хоросанова приміщення для магазина у будинку № 11[8]. На 1920 р. у його новій крамниці працювало семеро осіб. Він залюбки допомагав влаштовуватися на роботу в Одесі односельцям, які, приїжджаючи в місто, обов'язково зверталися до нього. Марія Литвиненко підтримувала матір і дітей померлої сестри. Періодичні зміни влади в Одесі у 1918–1919 рр. не торкнулися Литвиненків. У матеріалах архівно-кримінальної справи 1920 р. главу родини названо власником «гастронома-магазина».

Комерційні успіхи у космополітичному та поліетнічному місті не знівелювали національної свідомості К. Т. Литвиненка. Він користувався рідною мовою, полюбляв українські співи, музику й театр.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. українцям в Одесі доводилося нелегко. За даними Всеросійського перепису 1897 р., понад половина мешканців цього міста (майже 51%, або 193 254 особи) були російськомовними, їдиш використовували 32,50% (123 686), а українську — лише 5,66% (21 526). На 1897 р. менше одного з десяти мешканців називали рідною мовою «малоросійську» (українську). Тільки 9,39% населення міста та околиць були зареєстровані як «малороси» (українці). Відомий одесит і один із лідерів сіоністського руху В. Є. Жаботинський вважав, що половина з тих, хто був зареєстрований як росіяни, насправді українці. Останні, на його думку, відрізнялися від росіян як американці від англійців, або англійці від ірландців, та, як і ірландці,

---

[7] *Литвиненко Н.* Розстріляні у двадцятому. – С. 555.

[8] ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 13685, арк. 20.

мали низький соціально-економічний статус. Саме тому більшість одеських українців мімікрували під носіїв «престижної» державної мови. Цей процес у 1912 р. яскраво описав громадський діяч, депутат Державної думи від Одеси О. Нікольський: «У південноросійських містах робітники й прислуга, двірники та візники у своїх селах, поза сумнівом, говорили чистою українською мовою, але, потрапивши до міста, де більшість вживає російську, вони починають пристосовуватися до середовища. Діти або внуки їх, очевидно, розмовлятимуть більш-менш чистою російською, але те, чим послуговуються ці нещасні прибульці з сільської глибинки в наші міста, представляє собою такий жаргон, який навіть годі назвати «простою» мовою, це, з дозволу сказати, казна-що»[9].

З іншого боку, серед цих малограмотних у своїй масі людей були й винятки (утім, складно сказати, якою мірою вони нетипові). Так, понад рік після появи статті О. Нікольського редакція тієї ж газети опублікувала україномовний лист робітника Йосипа Кондратюка з протестом проти юдофобської «справи Бейлиса»[10]. Наголосимо, що одеська російськомовна преса неодноразово публікувала україномовні оголошення, листи тощо. Це свідчить про те, що одеський ліберальний істеблішмент принаймні не сприймав українську мову як щось чуже, незрозуміле та вороже.

М. Костирко зауважував: «Українських промисловців, комерсантів, купців в Одесі до 1917 року було чимало. Але з російською мовою в ужитку їх було мало помітно»[11]. К. Т. Литвиненко — один із дуже небагатьох, хто спромігся подолати «малоросійський мовний комплекс». Є. Х. Чикаленко згадував, що на початку XX ст. навіть серед української одеської інтелігенції лише родина відомого лікаря та громадського діяча Івана Митрофановича Луценка послуговувалася вдома українською мовою[12].

---

[9] *Никольский А.* Моя украинофобия // Одесские новости. – 1912. – 3 августа.

[10] Маленькие одесские новости. – 1913. – 27 октября.

[11] *Костирко М.* Згадки про ієромонаха отця Микиту. – С. 106.

[12] *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907). – К., 2003. – С. 162.

Разом із дружиною К. Т. Литвиненко вступив до одеської «Просвіти», що діяла у 1905–1909 рр., надавав їй фінансову підтримку[13]. На першому засіданні одеського «Українського клубу» 11 квітня 1910 р. його обрали кандидатом у старійшини. К. Т. Литвиненко був музично обдарованою людиною, грав на бандурі. Про це, зокрема, свідчить одна з фотографій родинного архіву, на якій він в українському національному вбранні та з бандурою в руках. Свого сина він назвав Тарасом на честь Тараса Григоровича Шевченка, доньку навчав в українській гімназії. Одній зі співробітниць свого магазину — Надії Шевченко — К. Т. Литвиненко подарував «Кобзаря» у шкіряній палітурці 1914 р. видання за редакцією В. М. Доманицького, який вона через багато років подарувала його онучці. Пізніше її мати передала цю книгу до шкільного музею ім. Т. Г. Шевченка у селі Ясинів Любашівського району Одеської області.

Водночас світогляд К. Т. Литвиненка був ширшим, ніж національна виключність. У родині зберігся переказ, що під час єврейських погромів в Одесі (імовірно, у жовтні 1905 р.) він переховував у своєму будинку єврея-купця із сімейством[14].

У листі від 22 листопада 1910 р. Є. Х. Чикаленко звернувся до одеського українського діяча А. В. Ніковського з проханням дати характеристику К. Т. Литвиненку, який обіцяв зібрати багато передплатників газети «Рада», розповсюдити її по кращих готелях, ресторанах тощо — видавець переймався, чи «не оскандалить нас і не обшахраїть сей добродій?». У листі від 24 листопада 1910 р. А. В. Ніковський зауважував, що ідею підтримки «Ради» дуже близько до серця сприймає середня, напівінтелігентна, публіка, зокрема «сентиментальний ковбасник» К. Т. Литвиненко. Попри іронічність цього вислову надалі автор листа цілком серйозно та з повагою зауважував:

> «Цей завзятий крамар зо всіма покупцями розмовляє по-українському — і його постійні покупці (воєнні, чиновники і т.ін.) з

---

[13] Одчот Українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1907 рік. – Одеса, 1908. – С. 28.

[14] Литвиненко Н. Розстріляні у двадцятому. – С. 555.

цим миряться. Вивіски має українські. Коли інтелігенція на подільські українські школи давала по 1 карбованцю, він давав 20. Грає на бандурі (препогано, але інструмент поважає). Грамотний не дуже, але пурист у мові такий, що навіть "Українську граматику" Кримського силкується читати. Скуповує багато краму з губернії, а своїх поставщиків навертає до українства. До нього навіть з Ананьєва звертаються крамарі в українських справах і Кость Литвиненко їм професор. Кобзар Потапенко (зараз він у Києві) жив у нього — він йому допомагав. Був членом ради одеської "Просвіти". По вдачі — справжній крамар, а в українстві — активна, ідейна людина. Українство для нього — душевний відпочинок від ковбасної справи. Словом, можете бути щодо нього спокійні. А як трапиться конторі "Ради" висловити йому признання, то Литвиненко буде сіяти як місяць у повні і ще більше старатися»[15].

Звернімо увагу на згадування А. В. Ніковським «крамарів з Ананьєва» (тоді повітовий центр Херсонської губернії, нині — райцентр Одеської області), які цікавилися українськими справами (власне — національним рухом). Це свідчить про розширення соціальної бази української національної ідеї.

Магазин К. Т. Литвиненка перетворився на осередок української громади Одеси, більше того, на один із нечисленних символів українськості міста. Важливе значення для оточуючих, особливо українського походження (зокрема М. Костирка), мала не лише україномовність хазяїна крамниці, але й україномовні вивіски: «Ось де українські ковбаси», «Смачні ковбаси, шинки, всілякі напитки і наїдки», та у вітрині — «Найкраща птиця — то українська ковбаса». За спогадами М. Костирка, окрім литвиненкового в Одесі був ще один заклад з україномовною вивіскою, що знаходився неподалік, на розі вулиць Преображенської та Єлисаветинської — українська книжкова крамниця «Діло». У вітрині книгарні був розміщений портрет Т. Г. Шевченка, а завідував нею Віталій Гаврилович Боровик — один із лідерів української громади Одеси, самостійник за світоглядом та партійною належністю. Як свідчить листування Є. Х. Чикаленка та

---

[15] Євген Чикаленко, Андрій Ніковський. Листування. 1908–1921 роки / Упор. Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко. – К., 2010. – С. 53–55.

А. В. Ніковського, К. Т. Литвиненко разом з іншим активним українцем Володимиром Буряченком брав участь у відкритті цієї книгарні на початку 1910-х рр.[16]

Важливу, хоча і не провідну роль, відіграв К. Т. Литвиненко в одеських подіях Української революції 1917–1920 рр. У цей час, за спогадами М. Костирка, він часто виступав із бандурою на різних виставах, підносячи національні почуття аудиторії. Більш докладно про К. Т. Литвиненка у ці часи згадав В. Мошинський — у 1918 р. студент Одеської української державної театральної студії імені Марка Кропивницького. За його спогадами, завідувач української читальні ієромонах Микита (О. А. Кожин)[17] та К. Т. Литвиненко були «великими приятелями й добродіями як студіюючої молоді й артистів, так і вояків. Обидва були палкими українськими патріотами». К. Т. Литвиненко часто, сміючись, говорив молоді: «Ви робіть національне діло, а я буду допомагати вам грішми! [...] І справді, допомагав. Щедрою рукою давав на різні національні цілі. Коли ми, актори або студенти, заходили до нього в крамницю, він завжди запрошував нас до окремої світлиці й щедро гостив», — згадував В. Мошинський. В його пам'яті він закарбувався як повна протилежність аскетичному отцю Микиті. К. Т. Литвиненко

> «любив смачно попоїсти, про що свідчила його огрядна постать. Обличчя його було оздоблене чорними вусами, спущеними вниз, по-козацькі, з маленькими веселими, затовщеними очима. Був веселої вдачі, вельми рухливим, не зважаючи на свою огрядну постать»[18].

Потребу у таких людях, як К. Т. Литвиненко, український національний рух в Одесі у переламних революційних роках відчував надзвичайно сильно. Один із тодішніх лідерів одеських ук-

---

[16] Євген Чикаленко, Андрій Ніковський. Листування. 1908–1921 роки. – С. 77.

[17] *Музичко О.Є.* З Богом у душі та Україною в серці: Ієромонах Микита (Олександр Андрійович Кожин) // Чорноморські новини. – 2010. – 6 лютого [Електронний ресурс]: http://www.chornomorka.com/node/1344

[18] *Мошинський В.* Український державний театр ім. Т. Шевченка в Одесі й театральна студія ім. М. Кропивницького // Визвольний шлях. – 1966. – Кн. 11. – С. 1261–1262.

раїнців Володимир Мурський закликав вдатися до досвіду Галичини: в умовах відсутності власної держави опертися на різноманітні пожертви від сіл, комітетів, кредитових спілок, концертних зборів, з'їздів, колядування, купців, коробочних зборів в українських організаціях[19]. На цей заклик відгукнулися сотні людей, а проте комерсантів такого рівня, як Костянтин Трохимович, серед них було мало. Про це свідчать постійні фінансові проблеми українського національного руху.

Незважаючи на принципову відмову від активної громадської діяльності, К. Т. Литвиненко вступив у відновлену одеську так звану «соціалістичну» «Просвіту» — хоча фактично за духом, змістом та завданнями вона мало відрізнялась від своєї попередниці, але була вже менш поміркованою та обережною. У 1918 р. головою «Просвіти» став М. Хвіст, а друкованим органом — газета «Вільне життя». «Просвіта» перебувала у тісному зв'язку з Новоросійським університетом, користувалася його приміщеннями для проведення своїх заходів. Так, 28 лютого й 24 травня 1920 р. на прохання товариства за підписом П. Десятника університет надав йому свої приміщення для культурно-просвітніх цілей[20].

У середині 1920 р., зважаючи на недавні події Української революції та широкий вплив, який вони справили на зростання національної самосвідомості українців, більшовики побоювалися знову втратити контроль над Україною. Вони розуміли, що українські національні сили хоча й були роз'єднані, але ще не склали зброю та не втратили надії на відновлення української державності. Перші місяці після встановлення радянського контролю над українськими містами і селами показові численними репресивними акціями проти реальних, потенційних та уявних ворогів нової влади. Прагнучи придушити український національно-визвольний рух, більшовицька влада перший удар спрямувала проти організованих осередків українства — культурно-освітніх організацій, товариств та установ, найбільш активними серед яких були «Просвіти».

---

[19] Вільне життя. – 1918. – 23 липня.

[20] ДАОО, ф. 45, оп. 12, спр. 125, арк. 105, 242–243.

В останніх числах травня – у червні 1920 р. одеська «Просвіта» була розгромлена місцевою ЧК. Зокрема, із 30 травня по 8 червня за однією слідчою справою № 2575 одеська губЧК заарештувала 157 осіб, яких звинуватили у належності до «підпільної петлюрівської організації, метою якої було знищення радянської влади шляхом повстання галичан, а також всього контрреволюційного елементу м. Одеси»[21]. Переважна більшість заарештованих прямо чи опосередковано була пов'язана з діяльністю «Просвіти»: секретарі Михайло Юхимович Кравець (22 роки) і Костянтин Федорович Сіренко (28 років), члени правління Олександра Миколаївна Комарецька (29 років) і Петро Титович Климович (65 років), просвітяни та члени їх сімей, учасники просвітянської театральної групи, жертводавці, що опинилися у списках членів «Просвіти». На основі ордеру, датованого 30 травня 1920 р., було проведено обшук, ревізію та вилучення документів і книг у клубі, читальні «Просвіти» та «Українській книгарні». Усіх, хто там перебував, заарештували, а приміщення опечатали. Інша частина затриманих у справі були колишніми вояками Української галицької армії, які через революційні події опинились в Одесі.

Ще 21 квітня 1920 р було вирішено заарештувати К. Т. Литвиненка вночі, адже «вдень його важко застати вдома». Підставою для арешту стало те, що комісар будинку знав, нібито Литвиненко служив в одеській контррозвідці[22]. Його заарештували в ніч на 30 травня разом із 21-річним племінником дружини — Семеном Михайловичем Шульгіним, який на свою біду був у них у гостях і залишився ночувати[23]. На допиті К. Т. Литвиненко показав, що по лінії «Просвіти» знайомий із К. Ф. Сіренком, Марченко та О. М. Комарецькою. Йому інкримінувалося те, що він великий торговець, зберігає валюту, має зв'язок із закордоном через Усановича та «Просвіту». На цій підставі заарештованого очікувано звинуватили у контррозвідувальній діяльності[24] .

---

[21] ГДА СБУ, м. Одеса, ф. П (припинених справ), спр. 27243-п.

[22] ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 13685, арк 10.

[23] *Литвиненко Н.* Розстріляні у двадцятому. – С. 556.

[24] ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 13685, арк. 1, 7.

Одеська губЧК за справою «Просвіти» заарештувала також усіх працівників місцевого союзу споживчих товариств «Споживсоюзу» — від голови правління до охоронця. Чимало з них були членами «Просвіти». 60 зі 134 аркушів архівно-слідчої справи № 27091-п містять численні заяви, прохання й клопотання про звільнення багатьох десятків людей, заарештованих за справою № 2575. Про невинуватість цих людей свідчили десятки підписів знайомих і колег на відповідних зверненнях, долучених до справи.

У 1920 р. ще не існувало чітко розробленої нормативно-законодавчої бази для ведення кримінальних справ, при попередньому слідстві чекісти керувалися здебільшого «революційними доцільністю та чуттям». Відтак нехтування елементарними загальноприйнятими нормами людської моралі й права набуло нечуваних масштабів. Майже всіх арештованих допитували лише по одному разу, свідків не залучали, очних ставок не проводили. У багатьох справах відсутні анкети звинувачених та обвинувальні висновки, а ордери на арешт й постанови про утримання під вартою оформлені заднім числом.

Багато хто із заарештованих мав опосередковане відношення до товариства «Просвіта» та його діяльності. Так, А. І. Леманенко лише відвідувала курси з вивчення української мови, проте у зібраннях жодного разу участі не брала. К. А. Дороценковського та І. Б. Ковальчука у члени «Просвіти» записав Іван Леманенко, жодного разу побувати там вони не встигли. Заарештований І. К. Кірко один раз був на організованому товариством вечорі, де зробив пожертвування, потрапивши до списків «Просвіти». І. А. Корчинський лише записався на відвідування вечорів, проте ще не встиг побувати на жодному з них. І. Н. Морженко записався наприкінці березня 1920 р. після того, як дізнався, що «Просвіта» збирається відкрити свій кооператив, де її членам видаватимуть продукти. Лекцій він не відвідував, оскільки у цей час працював. На допиті О. Н. Іванов заявив, що членом «Просвіти» ніколи не був, а прочитавши оголошення, що при товаристві відкриваються технічні та загальноосвітні курси, запропонував свої послуги як лектора — головним чином через фінансову скруту. Коли у січні 1920 р. більшовицькі війсь-

ка ввійшли в Одесу, на засіданні в управлінні залізниці комісар повідомив, що радянська влада працює тепер у контакті з галичанами і можна сподіватись на вугілля з Галичини. Перебуваючи у відрядженнях, О. Н. Іванов зустрічав ешелони з галичанами, а вже весною бачив офіційні газети, видані українською й російською мовами. Не вважаючи це злочинним чи контрреволюційним, звернувся до «Просвіти» по допомогу в працевлаштуванні. І таких випадків було чимало. Частину людей репресували лише за те, що вони були знайомі з членами «Просвіти» чи військовиками-галичанами. Викладача географії приватної жіночої гімназії В. Л. Рейнгарда розстріляли тому, що він був квартирантом члена правління «Просвіти» П. Т. Климовича.

14 червня 1920 р. на засіданні колегії одеської губЧК у присутності її голови С. Ф. Реденса та членів Уральцева, Дейча, Заковського, Балецького, Соколова дану справу було розглянуто, а багатьом заарештованим винесено вироки про розстріл із конфіскацією майна. Частина отримала різні терміни концтаборів і лише деяких звільнили[25]. Протоколи засідань одеської губЧК із даними про ухвалені репресивні рішення та датами розстрілів зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України[26].

15 червня 1920 р. К. Т. Литвиненко, С. М. Шульгін та інші репресовані за цією справою були розстріляні[27]. Через багато років літня сусідка родини покійного Литвиненка розповіла його онукові, що діда розстріляли в підвалах будинку на Катерининській площі, де знаходилась одеська ЧК. В її президію надійшло прохання про зняття конфіскації з майна страченого К. Т. Литвиненка, адже його дружина, діти та службовці крамниці залишилися без засобів до існування, однак прохання не було задоволене.

---

[25] Галузевий державний архів Служби безпеки України (*далі* – ГДА СБУ), ф. 6, оп. 3, спр. 282–287.

[26] Див.: *Петровський Е.П.* Одеська «Просвіта» в 1918–1920 роках (за матеріалами архіву УСБУ в Одеській області) // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. – Одеса, 2007. – С. 292–300.

[27] ГДА СБУ, м. Одеса, спр. 24529-п, 25070-п.

Про суспільну атмосферу, в якій опинилися рідні К. Т. Литвиненка після втрати годувальника, свідчать збережені онуками спогади його вдови. Зокрема, бабуся їм розповідала, що вона йшла двором, а сусід-«доброзичливець», сидячи на ослоні, голосно, щоб усі чули, читав газетні повідомлення про розстріли «надзвичайки», назвавши прізвище Литвиненка. Про трагедію родини онуки довідалися, коли стали дорослими. Марія Костянтинівна залишилася одна із двома дітьми без засобів до існування. Не маючи спеціальності, заробляла на життя хатньою робітницею. Можливо, їй допомогли влаштуватися знайомі чоловіка по «Просвіті», тому що спочатку вона працювала у самотнього літнього професора, а потім — у родині акторів Гаккебуш-Василько. Дітям вона забезпечила середню фахову освіту. Тарас хотів учитися далі, але його не прийняли до інституту як сина «ворога народу». Він помер у сорок п'ять років від нерозпізнаного запалення легенів. М. К. Литвиненко пережила свого чоловіка на тридцять вісім років. В її спальні висів портрет К. Т. Литвиненка, на якому він був зображений із бандурою в руках[28].

19 липня 1991 р. Костянтина Трохимовича Литвиненка було реабілітовано. Відповідне рішення про це отримав його онук — Костянтин Тарасович, що мешкав в Одесі. С. М. Шульгіна реабілітували 20 березня 1992 р.[29]

Отже, К. Т. Литвиненко на початку XX ст. робив дві головні справи для українського національного руху — надавав матеріальну підтримку місцевим українцям в їх боротьбі за людські права та повсякденно й усебічно вживаючи українську мову демонстрував приклад українця без комплексу меншовартості. Він був особою, якої так катастрофічно бракувало (та бракує) Україні — пересічним, середнім українцем за соціальним станом, світоглядом і поведінкою, тобто представником «середнього класу», але водночас — українським патріотом. Дослідження біографії К. Т. Литвиненка свідчить про те, що український національний рух на початку XX ст. охоплював не лише інтелігенцію, але й середні верстви населення у тому числі південного

---

[28] *Литвиненко Н.* Розстріляні у двадцятому. – С. 556.

[29] ГДА СБУ, м. Одеса, фонд припинених справ, спр. 24529-п, 25070-п.

регіону України, де національні сили починали виходити з маргінального стану.

***Музычко А., Петровский Э.* «Украинский коммерсант, филантроп, патриот...»: репрессированный одесский коммерсант Константин Трофимович Литвиненко (1875–1920).**

На основе документов бывших советских спецслужб реконструирована биография одесского коммерсанта, бандуриста, мецената украинского национального движения Константина Трофимовича Литвиненко, который был репрессирован большевистскими карательными органами в 1920 г. Использован ряд малоизвестных актовых и мемуарных источников.

Ключевые слова: украинское национальное движение, политические репрессии, коммерсант, реабилитация.

***Muzychko O., Petrovs'kyi E.* «Ukrainian businessman, philanthropist, patriot...»: subjected to repression Odessa businessman Kostiantyn Trokhymovych Lytvynenko (1875–1920).**

In this article for the first time in a historiography it is reconstructed the biography of the Odesa businessman, the bandura player, the sponsor of the Ukrainian national movement Kostiantyn Trokhymovych Lytvynenko, which subjected to repression by the communist penal systems in the 1920 year. A number of little-known assembly and memoirs sources is used.

Key words: Ukrainian national movement, political repressions, commersant, rehabilitation.